TAHDITA FUQ IL-POEŻIJA MALTIJA*

Ta' Dun Karm Psaila

Kien ili żmien twil nixtieq nitħaddet ftit magħkom fuq il-Poeżija Maltija fil-medda kollha tagħha u xi ftit ukoll fuq il-Poeżija tiegħi.

Hawn jien il-lum, bil-permess u bil-għajnuna tal-kapijiet tagħkom, biex naqta' din xewqti u ngħidilkom xi ħaġa żgħira fuq dan is-suġġett li għalija, u naħseb għalikhom ukoll, hu ta' impurtanza kbira ħafna.

Ma hemmx għalfejn ingħid li jiena miniex ser ngħidilkom dak kollu li wieħed jista' jgħid fuq dan is-suġġett għaliex kont niġbed fit-tul wisq; biss sa nfittex nagħtikom xi tagħrifiet qosra fuq in-nisel jew bidu tal-poeżija f'Malta, u fuq il-ftuħ jew l-iżvilupp li din il-poeżija ħadet fiż-żmenijiet ta' l-aħħar.

Iżda qabel ma nibda nitkellem fuq il-Poeżija, jixraq nagħtikom xi tagħrif bħala dħul għas-suġġett, biex wieħed ikun jista' jifhem aħjar l-ispirtu, il-għan ta' din it-taħdita letterarja.

Jien irrid naħseb illi intom ilkoll li hawn qegħdin tisimgħu ħtiġilkom tgħaddu numru ta' snin f'kors preparatorju qabel ma ħadtu l-post tagħkom bħala mgħallmin fl-iskejjel; u l-istudju tal-lettaratura — letteratura Ingliża, Taljana u għandu mnejn Franċiża wkoll — kellu jkun wieħed mis-suġġetti l-aktar impurtanti li kellhom tidħlu għalih; u nistħajjel li intom ħadtu interess, jekk mhux kbir ħafna, imdaqqas f'xi xogħlijiet poetiċi ta' nies kbar Ingliżi bħalma huma Shakespeare, Milton, Thompson, Keats, Gray u oħrajn, jew ta' nies kbar Taljani, ngħidu aħna, Dante, Petrarca, Tasso, Manzoni, Foscolo, Pascoli, u oħrajn.

Issa la semmejna l-letteratura, xinhi l-letteratura?

Jekk tfittex din il-kelma fid-dizzjunarji jew f'xi manwali, intom issibu xi waħda minn dawn id-definizzjonijiet: 'Il-ġabra ta' dak is-sabiħ u t-tajjeb

* Din it-Taħdita Dun Karm Psaila għamilha fl-1942 lis-surmastrijiet ta' l-iskola ta' Ħaż-Żebbuġ u xi ħbieb tagħhom.

kollu li nkiteb f'pajjiż jew f'xi żmien: inkella, il-kitba li għandha s-siwi tagħha fil-ġmiel tal-kelma u fit-tqanqil tal-qalb li l-kelma tnissel u ġġib magħha'. Jiena naħseb li nistgħu ngħidulha: 'L-awtobijografija ta' Nazzjon', inkella 'l-Ħajja ta' Nazzjon miktuba minnha nfisha.'

Issa intom tafu illi n-nazzjonijiet, bħalma huma l-bnedmin meħudin wieħed wieħed, għandhom it-tfulija tagħhom, iż-żgħużija, il-milja tal-ħajja u għandhom ix-xjuħija. U kif aħna ma nistgħux nistennew, jew nippretendu, li tifel jew tifla taħseb u tikteb bħal wieħed kbir, hekk ma nistgħux nistennew li nazzjon fit-tfulija tagħha għandu jkollha letteratura bħal dik, jew daqs dik, ta' nazzjon fil-milja ta' żmienha. It-tfal u ż-żgħażagħ ukoll, jiċċaċċraw u jitkellmu ħafna, imma jaħsbu ftit: ix-xjuħ aktarx iħallu ċ-ċaċċrar u l-kliem fieragħ u jagħtuha għall-ħsieb u l-meditazzjoni tal-ħajja.

Minn dan intom taraw illi l-letteraturi għandhom, minn awl-id-dinja, ikunu mdaqqsin, jew proporzjonati għall-età u għall-karattru tan-nazzjonijiet li jagħmluhom. Ma jistax ikun hemm nazzjon tassew kbira b'letteratura żgħira, bħalma ma jistax ikun hemm nazzjon żgħira fid-daqs u fiż-żmien b'letteratura kbira. Il-letteratura Griega u l-letteratura Rumana kienu kbar, għaliex kienu kbar Atene u Ruma; u l-letteratura Ingliża hi kbira, għaliex kbira hija n-nazzjon Ingliża fiż-żmien u fil-ħakma tagħha fuq l-akbar imperu.

Issa, sal-bidu tas-Seklu Dsatax (XIX), jiġifieri sa xi mija u erbgħin sena (140) ilu, Malta qatt ma kienet nazzjon fis-sens veru ta' nazzjon. Għalkemm il-poplu Malti kien ġens għalih, jiġifieri poplu magħżul mill-oħrajn kollha, bil-lsien tiegħu, bid-drawwiet tiegħu, bir-reliġjon tiegħu, qatt imma ma kienu l-Maltin sidien tagħhom infushom, ma kellhomx istituzzjonijiet politki tagħhom, anqas ma kellhom liġijiet magħmulin minnhom; bilmaqlub, in-nies ta' Malta dejjem kienu taħt il-ħakma ta' nazzjonijiet barranin, u l-lsien tat-tagħlim, jew ta' l-edukazzjoni kien dejjem ilsien barrani. Għalhekk Malta ma sata' qatt ikollha letteratura tagħha.

Kien fl-ewwel snin tas-seklu li għadda, is-Seklu Dsatax, meta l-lehma jew il-ħsieb ta' Malta bħala nazzjon żgħira għaliha, għalkemm taħt il-wens jew protezzjoni ta' Potenza barranija, leħħet u xegħlet fil-moħħ u fil-qalb ta' ftit Maltin magħrufa, fosthom il-għaref Mikiel Anton Vassalli minn Ħaż-Żebbuġ; u kien dik il-ħabta u bil-ħila u bil-ħeġġa ta' dan Vassalli illi l-lsien Malti, bħala lsien nazzjonali tal-Maltin, beda jxenxel l-egħruq tiegħu fil-gżira tagħna.

Issa niġu għas-suġġett tal-poeżija.

Qabel dan iż-żmien li semmejna, jiġifieri l-ewwel għoxrin sena tas-Seklu Dsatax, ma kienx hawn poeżija Maltija miktuba u stampata; biss kienu jinsemgħu xi għanjiet maħdumin, imqabblin mill-poplu, li xi rġiel u xi nisa kienu jgħannuhom mal-kitarra jew ma' xi orgni tal-idejn fix-xtut tal-baħar

u f'xi festi popolari bħal nhar Lapsi. Għanjiet ta' mħabba wkoll kienu jgħannu ż-żgħażagħ fil-beraħ tar-raba', fit-triqat, jew fid-djar waqt id-deffa tax-xogħol.

Nistgħu nagħmlu eċċezzjoni waħda għall-odi, jew għanja qasira, li saret f'ġieh il-Gran Mastru Nicola Cottoner (1672-1675) miktuba minn Ġann Franġisk Bonamico, u li għadha merfugħa fil-Bibjoteka Rjali tal-Belt f'manuskritt tal-Kan. Ġann Franġisk de Soldanis, li jġib in-Numru 144. Il-Għanja tgħid hekk:

Mejju ġie bil-ward u ż-żahar,
Għadda l-bard, ix-xita, l-beraq,
Tgħattiet l-art bin-nwar u l-weraq,
Heda r-riħ, siket il-baħar.

Qajla ferħ kien f'hedil-gżira
Li ma kienx minn iwennisha;
Li ma kienx min iħarisha
Kieku tibki l-ġuħ bħal Isira.

Tar is-sħab minn wiċċ is-sema,
Sa fl-iġbiel nibtet il-ħdura,
Reġgħet tgħanni kull għasfura,
U bil-ferħ kull qalb tirtema.

Inti l-ferħ u l-hena tagħna,
Cotoner, dawl ta' għajnejna;
Tant li s-Sema jħallik ħdejna,
Fl-akbar bard ikollna s-sħana.

Kien l-istoriku Franċiż, Le Chev. de St. Priest, l-ewwel wieħed li ġieh f'rasu jiġbor mill-fomm tal-Maltin tliet għanjiet popolari u jippublikahom fil-ktieb tiegħu *Malte par un Voyageur François*. Dan sar fl-1791.

Billi hu ma kienx jaf bil-Malti, talab lil wieħed saċerdot ħabib tiegħu, lil Dun Goacchino Navarro, li jiktibhomlu, u dan il-qassis, biex ma jiktibhomx bl-alfabet Għarbi, għax mhux kulħadd kien jaqra l-Għarbi, sawwar alfabet Malti bi tnax-il ittra meħudin mill-Għarbi, jew aktarx mill-Persjan, u b'ittri oħra meħudin mill-alfabet Taljan, u hekk it-tliet għanjiet dehru fil-ktieb ta' St. Priest.

Il-għanjiet huma dawn:

1

Min jitma fit-tama,
It-tama tqarraq bih;
Jagħmel ir-riħ fil-bomblu,
Jaħseb li jsiefer bih.

2

Smajt l'inti tarbit l-imħabba;
Għidli fl-imħabba xi ġralek,
Ejja tħaddet għommtok miegħi
Għax nibża' l'jien ġrali bħalek.

3

Għ'dira li tixrob minnha
Ngħidlek la ddardarhiex,
Għax imur żmien, jiġi ieħor,
Tfittixha u ma ssibhiex.

Dana St. Priest igħidilna wkoll illi l-ħajra, il-ġibda, l-imħabba għall-poeżija kienet aktarx imdaħħla fil-poplu Malti mill-Griegi, u li l-Għarab imbagħad taw lill-għanja popolari Maltija dawk il-lwien Orjentali u dawk il-kisriet tal-leħen hekk sbieħ li għadhom fil-għanja Maltija sal-lum.

Ngħid is-sewwa, il-versifikazzjoni, jew it-tiswir tal-versi, fit-tieni waħda minn dawn it-tliet għanjiet, kienet bħal ħawditni daqsxejn. Ara għaliex: il-versi tagħha, kif tara l-għajnejn, huma versi tat-tmienja, jiġifieri ta' tmien sillabi kull wieħed, li huma dejjem magħmulin minn żewġ gruppi ta' erba' sillabi, bl-aċċenti tal-leħen fuq it-tielet sillaba ta' kull grupp, bħalma tistgħu taraw minn dawn l-eżempji li ġejjin:

1. *Taljan:* Rondinella pellegrina
Che ti posi sul verone
Ricantando ogni mattina
Quella flebile canzone,
Che vuoi dirmi in tua favella,
Pellegrina Rondinella?

2. *Ingliz:* Tell me not in mournful numbers
Life is but an empty dream...

3. *Spanjol:* Ven, Angelica, con migo
Que la barca nos espera
Y los astros en la esfera
Ya comienzan a brillar...

4. *Latin:* Stabat mater dolorosa
Juxta crucem lacrimosa...

5. *Malti:* Belt ta' qalbi, binti l-ħelwa,
Jien minn qabri qomt narak;
Tagħarfux lill-missier tiegħek
Li rabbiek u l-barka tak?

Issa fit-tieni għanja l-aċċenti ma humiex qegħdin skond din ir-regula u għalhekk jiena ridt insib dak kienx xi żball fit-tiswir tal-versi, inkella xi sigriet li jiena ma kontx naf bih. U fraħt mhux ftit meta sibt illi l-versi kienu tassew versi tat-tmienja, magħmulin b'ritmu divers minn tas-soltu, jiġifieri bl-aċċenti tal-leħen flok fuq it-tielet u s-seba' sillaba, mqegħdin fuq l-ewwel waħda, fuq ir-raba' u fuq is-seba', hekk:

Smajt l'inti tarbit l-imħabba
Għidli fl-imħabba xi ġralek...

U fraħt iżjed u iżjed, għaliex billi ftit qabel il-poeta Taljan Giosuè Carducci kien ippublika xi poeżijiet bil-versi tat-tmienja kollha aċċentati hekk, jiena kont ħsibt illi kien hu l-ewwel poeta li sawwar il-versi tat-tmienja b'ritmu hekk sabiħ, u qatt ma bsart, qabel ġiet din il-għanja f'idejja, illi kien il-poplu Malti l-poeta li qabel Carducci niseġ u ħadem hekk il-versi tat-tmienja.

Issa nidħlu fis-suġġett tagħna proprju.

L-eqdem eżempju ta' poeżijiet bil-Malti stampati li ġew f'idejja, kienu fi ktieb li jismu *Ktieb il-Qari Malti* jew *Daħla għall-Ilsien Malti* fuq l-inizjali V. &. P. – aktarx Vella Francis u Pulis Montebello Ġużè.

Haġa kurjuża, dan il-ktieb Malti, u għandu mnejn l-eqdem wieħed, ma kienx stampat hawn Malta, iżda l-Italja, fil-belt ta' Livorno, fl-1824, u l-ktieb hu ddedikat lil wieħed saċerdot, ir-Rev. Dun Luigi Camilleri.

Il-poeżijiet tiegħu ma humiex ħlief qwiel jew proverbji u tagħlimiet spiritużi mimlijin bil-għerf li jiġi mit-tiġrib jew esperjenza, imqabblin f'versi.

Biex nurikom kif inhuma maħdumin, sa nġibilkom xi siltiet bħala eżempji:

1. Ix-xirka omm il-qawwa
Mingħajrha ma hemmx saħħa;
Ara kemm tiflaħ gumna,
Mifruda xejn jaqtagħħa.

Jiġi xi jgħakkes lilu
Min ikażbar lil maħqur;
Il-baħar jimla w jofrogħ,
U d-dinja dejjem iddur.

2. Ix-xogħol iwettaqna,
Fil-ħena jrabbina,
Mid-deni jbegħidna
U mill-għada ħażina,

Il-għażż iġibna foqra,
U ftit-tiġrib jitfagħna;
Tiġrif tiġrif isejjaħ,
L-aħħar tiġrif jiblagħna.

Iżda l-ewwel kittieb ta' versi Maltin li jistħoqqlu tassew dan l-isem – iċ-Chaucer tal-letteratura Maltija – hu r-Rev. Dr. Ludoviku Mifsud Tommasi. Dan qaleb f'versi Maltin l-innijiet kollha li jingħadu fil-quddies u fl-uffizzju, u ħariġhom taħt l-isem ta' *Innijiet Imqaddsa* għall-ħabta tas-sena 1834.

Barra minn dawn l-innijiet hu kiteb ukoll ħafna kurunelli u innijiet għall-qaddisin titulari li għadna nisimgħuhom sal-lum fit-tridwi u fin-noveni li jsiru qabel il-festi tagħhom.

Ludoviku Mifsud Tommasi hu wkoll l-awtur ta' ktieb ieħor ta' poeżiji illi jaħasra ma kien qatt ippublikat. It-titlu tiegħu hu *Il-Għana tan-Nisrani* – Miġbur f'dan il-ktieb ta' Talb 'l Alla – Hedma tas-Saċ. Dr. Ludoviku Mifsud Tommasi. Dan il-manuskritt ġie f'idejja mit-tjieba ta' wieħed ħabib tiegħi li fiż-żmien li jiena kont il-Bibljoteka tal-Belt ma kien jegħja qatt ifittex xi manuskritti qodma u dokumenti oħra li jistgħu jsaħħu u

jwettqu l-istorja ta' Malta l-ħanina.

Naħseb li xi eżempji minn dawn l-innijiet jistgħu jogħġbukom:

1. Mill-*Vexilla Regis prodeunt* tal-Festa tas-Salib:

> L-istandard tas-Sultan ħiereġ
> Bħala xemx jiddi s-salib
> Li mewt fuqu l-Hajja ħadet
> Biex mill-mewt il-ħajja ġġib.

2. Mill-manuskritt: *Talba ta' Filgħodu:*

> Ja Mulejja, ħoll'li lsieni
> Biex infaħħrek sa minn kmieni;
> Il-għajnuna lili newwel
> U ma' qalbi rtabat l-ewwel.

3. Mit-*Tħejjija għall-Qrar:*

> Dineb David u dnibt jien,
> Maħfra lilu, Sinjur, tajt,
> Għax quddiemek sogħba kbira
> Dik is-siegħa f'qalbu rajt.
>
> Maħfra bħalu nixtieq naqla',
> Għalħekk int għallimni liema
> Ġewwa qalbi l'hi muġugħa
> Għandi jkolli kbira ndiema.

Il-poeta Malti li ġie wara Mifsud Tommasi, imma aktar oriġinali u aktar elevat minnu, kien il-Professur Gio. Anton Vassallo (1817-67) Dan kien Malti kif għandu jkun, li ħabb lil Malta minn qalbu, u ħabbha kollha kemm hi, u mhux taqsima jew parti minnha. Kien bniedem għaref, u kiteb għall-ġid tal-pajżani tiegħu kollha. Għan-nies ta' l-iskola, li kienu jaqraw u jifhmu t-Taljan, li fi żmienu kien il-lsien tat-tagħlim fl-iskejjel, kiteb l-istorja ta' Malta f'dak il-lsien, u kiteb hekk tajjeb li saħansitra professuri Taljani bagħtu jifirħulu u faħħruh saħansitra b'versi sbieħ ħafna: għall-Maltin li ma kinux jafu bit-Taljan, kiteb storja ta' Malta qasira bil-Malti, u ħafna poeżijiet ta' sengħa kbira li f'qasir żmien innies tar-rħula kollha tgħallmuhom bl-amment, u jiena stess fi tfuliti smajt bosta ommijiet itennuhom lil uliedhom, jew lilhom infushom bl-akbar għaxqa ta' qalbhom.

Isimgħu b'liema mħabba u b'liema ħlewwa jkellem lil din l-art ta' twelidu:

> Int sabiħa, O Malta tagħna,
> Mhux għax Malti nfaħħrek jien,
> Isemmik id-dinja kollha,
> Magħruf ġmielek kullimkien.
>
> Imgħottija bl-isbaħ sema,
> L-ogħna dawl ix-xemx tagħtik,
> Ma xxawtekx, bil-ħlewwa ssaħħnek,
> Ġid iġġiblek u tqawwik.

Xi ġmiel ta' versi! X'għażla ta' kliem ħelu u sabiħ! Isimgħu issa kif dan il-poeta, li kien jaf biżżejjed x'niket tista' tagħti l-ħajja, jibki lil żgħużitu:

O żmien ħelu, kif għaddejtli,
Żmien ta' meta kont bla ħtija!
It-tifkira biss ħallejtli.
Biex il-għira nħoss għalik:
Int ma targa' iżjed għalija
U sal-mewt indum nibkik.

Poeta ieħor tajjeb kien Dwardu Cachia, surmast fl-iskejjel tal-Gvern, imwieled l-Isla fl-1858 (miet fl-1907).

Dan kellu żewġ taqsimiet fil-ħajja letterarja tiegħu. Fl-ewwel waħda kien aktar dilettant tat-taqbil milli poeta, u s-suġġetti li kien jagħżel kienu aktarx fiergħa. Dawn il-għanjiet tiegħu hu kien isejħilhom 'Ċajtu Hmerijiet'. Kienu ippublikati fl-1886 bl-isem ta' *Taqbil bil-Malti* ta' Dwardu Cachia.

Iżda fit-tieni taqsima kiteb aħjar. Aktarx li hu kien ġie taħt il-protezzjoni u taħt l-influwenza ta' xi membri għaqlin tax-Xirka Xemija (Società Semitika) illi kienu ntebħu bix-xejra qawwija li Dwardu kellu għall-poeżija u ħajruh jikteb versi aktar bis-sengħa u aktar ta' fejda, billi jagħżel suġġetti aktar interessanti u aktar fejjieda minn dawk li kien għażel qabel.

Hekk ġara li hu mexxielu jħallilna waħda mill-isbaħ poeżijiet tal-letteratura bikrija tagħna, *Katrin ta' l-Imdina,* fi tliet parti, jew taqsimiet.

Fl-ewwel parti jiddeskrivi sabiħ ħafna t-tieġ tal-Hakem jew Gvernatur ta' Malta taħt l-Ispanjoli ma' Katrin, xebba għanja Maltija, mill-Imdina, li dak iż-żmien kienet il-Belt ewlenija tal-Gżira.

Fit-tieni taqsima hemm deskrizzjoni qawwija ta' l-inżul ta' ħafna sibbien, jew kursari, fix-xtut ta' San Pawl il-Baħar; l-aħbar ta' dan l-inżul, sewwa sew wara t-tieġ tal-Hakem ma' Katrina; il-ġirja tal-Hakem ma' tliet mitt raġel magħżulin, biex jilqgħu lis-sibbien; it-taqbida; il-mewt tal-Hakem u r-rebħa ta' l-aħħar tal-Maltin.

Fit-tielet taqsima, id-deskrizzjoni tan-niket u tat-telfa ta' Katrin meta l-Maltin rebbieħa jidħlu fl-Imdina bil-katavru tal-Hakem.

Isimgħu kemm tagħlaq tajjeb l-aħħar xena ta' l-imsejkna Katrina:

Min jista' jgħid x'ħasset
Kif semgħet l-aħbar
Katrina? Bħal berqa
Dlonk ħarġet mid-dar;

Il-ħbieb marru wrajha
Sabiex iżommuha,
U lkoll daru magħha,
U riedu jsabbruha,

Bħal ġenn hawn jaqbadha,
Ma trid tisma' 'l ħadd;
Bdiet twarrab b'idejha;
Bikkiet lil kulħadd.

X'ħin tilmħu, tintilef
U taqa' hemm fl-art
Fejn kienu filgħodu
Xerrdulhom il-ward.

Minn xebba w għarusa
F'ħin wieħed dil-mara
Ittejjeġ u tormol....
Min jista' jsabbarha?

Poeżija bħal din jiena ma xtaqtx li tibqa' bla magħrufa; għalhekk jiena għamiltilha kumment aktarx wiesa', ġbart xi tagħrifiet fuq il-ħajja ta' l-awtur u stampajt kollox fl-1934.

Iżda ma hemmx dubju li wieħed mill-aħjar letterati Maltin ta' l-aħħar biċċa tas-seklu li għadda u tal-bidu ta' dan li aħna fih, hu l-Kavalier Ġużè Muscat-Azzopardi, prokuratur legali.

Dan twieled fl-ewwel ta' Settembru ta' l-1853, u miet fl-4 ta' Awissu 1927. Kien bniedem reliġjuż, għaqli u ħaddiem; u għal-lsien Malti ħadem bla heda. Hu ippublika ħafna xogħlijiet letterarji sewwa fi proża sabiħa u sewwa f'versi tajbin, biċċa oriġinali u biċċa traduzzjonijiet minn ilsna oħra. Ir-rumanz tiegħu *Nazju Ellul,* maħruġ fl-1909, hu, bla tmerija, wieħed mill-aħjar xogħlijiet tiegħu tal-proża.

Fl-1890 ħareġ l-ewwel poeżijiet tiegħu bit-titlu ta' *Ħamsin Poeżija bil-Malti.* Iżda sa hawnhekk hu kien aktarx mexa fuq l-atar tal-qabbiela ta' qablu, u kiteb il-poeżiji tiegħu aktar biex igħin lill-lsien Malti fit-tixrid tiegħu, inkella biex iqiegħed is-sisien tal-letteratura b'lewn nazzjonali. Kien fit-tieni għaxar snin ta' dan is-seklu, li hu ipprova jitla' telgħa 'l fuq aktarx imħajjar mill-eżempji tiegħi u kiteb poeżijiet tal-qabda, sbieħ fil-kelma u fil-ħsieb li aktarx jibqgħu ħajjin għal bosta u bosta żmien. Il-poeżijiet tiegħu 'Sawl ta' Tarsu', 'Lil Sidtna Marija tal-Karmnu', 'It-8 ta' Settembru', 'Lil San Franġisk t'Assisi' u oħrajn jibqgħu bla biża' xejn ħajjin fost l-istudenti tal-letteratura Maltija.

Isimgħu kif jiddeskrivi tajjeb lil Sawlu ta' Tarsu fuq it-triq ta' Damasku u l-konverżjoni tiegħu:

Ħalef: u kliemu,
Jidrob, isaħħar,
Lhudin u nsara
Kexkex għall-aħħar.

Meta l-ħaġġara
Għad li żagħżugħ
Magħhom fil-qatla
Kienu xirkuh.

Għax l-ebusija
Ta' dik ir-rieda
Fil-mewt ta' Stejfen
Kienet tat xhieda,

Ħalef: u jonfoħ,
Damasku, lmaħtu
Aktar miż-żiemel
Li kellu taħtu,

Milbut, imnaffar,
Għal fuqek ġej,
Għodda misħuta
Tal-Fariżej....

Imma x'ħin qorob
Lejn biebek, ħass,
B'nifs għall-għarrieda
Qalbu tirtass;

U leħħet dija
Ma' dawk id-dwar,
Mix-xemx wisq aqwa
Ta' nofs in-nhar...

U sama' leħen
Hiereġ mid-dija:
'Sawl, Sawl, għax qiegħed
Tagħmel għalija?'

U Sawl, imrażżan
Dawlu mitluf,
Inbidel f'daqqa
Minn dib f'ħaruf.

Issa erba' kelmiet fuq il-poeżija tiegħi, u kif ġara li jien bdejt nikteb versi bil-Malti.

Għodwa waħda sabiħa, fl-1911, Mons. P. Galea u s-Sur Ġużè Muscat Azzopardi, li għadna kif għamilna tifkira tiegħu bħala poeta, waqqfuni fil-Pjazza tal-Palazz, il-Belt, u Mons. Galea, ħabib tiegħi mill-qodma, qalli: 'Dun Karm, aħna ser nibdew noħorġu perjodiku bil-Malti *Il-Habib,* bil-ħsieb li nagħtu fih liż-żgħażagħ Maltin xi ħaġa xierqa u sabiħa, sewwa għal dik li hi edukazzjoni morali u sewwa għal dak li hu żvilupp letterarju ta' l-għażiż ilsien tagħna. Inti, issokta, jgħidli għandek tiktbilna xi poeżija sabiħa bil-Malti għall-ewwel ħarġa.'

Jiena dejjem kont ħabbejtu l-ilsien Malti, imma sa dak in-nhar qatt ma kont ktibt versi bil-Malti. Għalhekk jiena weġibt: 'X'nista' nagħmillek jien, Mons; jien qatt ma ktibt versi bil-Malti.'

Mons. Galea reġagħli: 'Ma jimpurtax: jeħtieġ tipprova u tibda issa: Jien żgur illi l-Madonna tgħinek.'

Jiena qatt ma ħabbejt ingħid 'Le' lill-ħbieb tiegħi; għalhekk infridna bil-wegħda li jiena nagħmel l-aħjar li nista'.

Filgħaxija, filwaqt li kont waħdi fl-appartament tiegħi ta' Strada Forni, il-Belt, fejn kont noqgħod dik il-ħabta, qgħadt għarkubtejja quddiem xbieha tal-Madonna li kelli f'kamarti u għidtilha: 'Għażiża Ommi, għidli Int x'għandi nikteb; jiena nixtieq nibda b'poeżija miktuba għalik.'

Leħen ġewwieni weġibni: 'Ikteb sewwa sew dak li inti qiegħed tħoss bħal issa'.

Qomt bil-ġirja, mort fuq l-iskrivanija, qbadt il-pinna u ktibt fuq folja karta: 'Quddiem Xbieha tal-Madonna'. U f'anqas minn erbgħin minuta ħarġet l-ewwel poeżija tiegħi bil-Malti.

Intom tistgħu taqraw din il-poeżija fl-ewwel faċċata tat-tieni volum tal-*Għana ta' Dun Karm.*

Tistgħu taħsbu li Mons. Galea u Muscat-Azzopardi ma ħallewnix aktar bi kwieti, u waħda kultant, poeżijiet oħra ħarġu, u fl-1916, ġabra ta' sittax-il-poeżija tiegħi dehret fi ktieb ta' Mogħdija taż-Żmien tas-Sur Alfons M. Galea, bl-isem ta' *L-Ewwel Ward.*

U ktibt poeżijiet oħra, li swewli tifħir u ġieh minn banda u tmaqdir u tgħajjir minn oħra; u fl-1920 xi ħamsa u għoxrin poeżija oħra dehru bit-titlu ta' *Ward Ieħor.*

Hawnhekk kien il-bidu tar-rebħa tiegħi, għaliex f'ġurnali li ma kinux ħbieb tal-qalb tal-Isien Malti dehru artikoli li tkellmu bl-akbar ġieh fuq dawn il-versi tiegħi.

Poeżija minn tiegħi li qajmet bħal rivoluzzjoni fiċ-ċirkoli letterarji ta' Malta, u xi ftit ġo l-Italja wkoll, kienet 'Il-Musbieħ tal-Mużew'. Il-lehma ta' din il-poeżija ġietni minn musbieħ tal-fuħħar li kien magħluq ġo vetrina fil-Mużew tal-Belt, u li kellu minqux fil-wiċċ tiegħu s-simblu tal-Ħuta, li bih l-Insara kienu jingħarfu bejniethom bla ma jinkixfu mill-barranin: il-Ħuta bil-grieg ἰχθῦς, li biha l-insara kienu jifhmu 'Ġesù Kristu Bin Alla Salvatur'.

Ktibt din il-poeżija fl-1921, meta jiena kont nagħti lezzjonijiet tal-Arkeoloġija u ta' l-Istorja tal-Knisja fis-Seminarju ta' l-Imdina.

Poeżija oħra li għamlet impressjoni qawwija u qalgħet tifħir hawn Malta u barra minn Malta, kienet 'Il-Ward li tgħid Grajjietha', fejn il-warda li kienet tfisser il-virtù tar-rażna u tal-mistħija li hija karatteristika ta' l-imħabba f'xebba għaqlija, intemmet mirfusa mis-saqajn fit-telfa ta' żifna bla rażan.

Fl-1927, wara talba ta' Mons. Ferris, li dik il-ħabta kien Ministru tat-Tagħlim, jiena ktibt erba' innijiet għat-tfal ta' l-Iskejjel tal-Gvern – *l-Innu ta' Filgħodu; l-Innu ta' Filgħaxija; l-Innu ta' Mejju,* u *l-Innu tal-Qalb ta' Ġesù.* Dawn kienu immużikati mis-Surmast Ġużeppi Caruana, dak li kien immużika l-Innu *T'Adoriam Ostia Divina* li kien tkanta fil-Kungress Ewkaristiku ta' Malta, innu li l-lum hu famuż mad-dinja kollha.

Nixtieq li l-Innu ta' Filgħodu' u l-Innu ta' Filgħaxija' jerġgħu jidħlu fl-iskejjel.

Iżda l-biċċtejn xogħol tiegħi l-aktar importanti sewwa fil-għalqa tal-letteratura u sewwa fil-għalqa tas-sentiment nazzjonali kienu l-ewwel waħda t-traduzzjoni fil-Malti tal-poema famuż ta' Ugo Foscolo *I Sepolcri,* waħda mill-isbaħ u mill-aqwa poeżijiet li għandha l-letteratura Taljana; u t-tieni l-poema oriġinali tiegħi 'Il-Jien u lilhinn Minnu', li fil-fehma tiegħi kellu jkun is-sieħeb u t-temma ta' 'l-Oqbra' ta' Ugo Foscolo.

Kont xbajt nisma' kliem ta' tmaqdir fuq l-ilsien Malti, li xi wħudjew għax injuranti, jew għax imħajrin minn xi tama qarrieqa, kienu jtennu u jxandru fil-bliet u xi drabi fir-rħula, fit-triqat, fil-ħwienet u saħansitra fil-gazzetti; għalhekk jiena xtaqt b'qalbi kollha u bis-saħħa ta' fehmti

kollha, nuri lil ħuti l-Maltin illi l-Ilsien Malti – li kien x'kien hu l-Ilsien tagħna – jista' jnissel u jrabbi minnu nnifsu dawk ix-xejriet kollha karatteristiċi li jinsabu fi lsien letterarju; u fl-1927, meta l-Italja kienet qiegħda tfakkar bil-ġieh kollu ta' l-ewwel mitt sena mill-mewt ta' Ugo Foscolo għaddieli minn rasi l-ħsieb li naqleb fil-Malti l-*Carme* famuż tiegħu.

Billi din kienet biċċa xogħol iebsa bħaż-żonqor, jiena bqajt bejn ħaltejn, bejn iva u le; iżda meta fl-1929 aħna l-Maltin, u l-aktar aħna ż-Żebbuġin, konna qegħdin infakkru, bil-ġieh li jistħoqqlu, l-ewwel ċentinarju mill-mewt ta' Mikiel Anton Vassalli, il-missier tal-Ilsien Malti bħala lsien nazzjonali, il-ħsieb li naqleb 'I Sepolcri' tafa' egħruq ħoxnin f'moħħi u f'qalbi, intfajt għax-xogħol, u fl-1932 it-traduzzjoni ta' 'I Sepolcri' kienet ħaġa mitmuma; biss kien jonqos xi xogħol bl-imqass u tal-ħaffiefa, għax xi għoqda żgħira, xi żelluma u xi qamla f'biċċa xogħol bħal dik ma setgħux jonqsu.

Fl-1936, *l-Oqbra* ħarġu stampati mill-istamperija tal-Gvern, u kienet tassew edizzjoni minn kull naħa sabiħa.

Iżda jiena għandu jkun bniedem li ma jiġix f'tiegħu malajr. Ħsibt illi l-qlib, avolja jekk qlib tajjeb minn ilsna barranija, ma hux biżżejjed biex nuri dak li jiena ridt nuri, jiġifieri li l-Ilsien Malti għandu l-qawwiet u s-setgħat kollha biex ikun tassew ilsien letterarju u jistħoqqlu li joqgħod ma' l-ilsna letterarji tad-dinja: deherli li jkun jeħtieġ li jkun hemm xi ħaġa oriġinali mnissla minnu u fih, u ta' l-istess kobor u ta' l-istess mertu ta' xogħlijiet letterarji ta' pajjiżi oħra magħrufa. Ir-riżultat ta' din il-fehma tiegħi kienet il-lehma u l-ħdim ta' l-itwal poema tiegħi; *Il-Jien u lilhinn Minnu*, mitmum u ippublikat fl-1938.

Jiena sejjaħtlu lil dan il-poema, is-sieħeb u t-temma ta' *I Sepolcri* ta' Ugo Foscolo, għaliex dan Foscolo kien bniedem li ma kellu ebda Fidi u ebda tama Nisranija lilhinn mill-qabar; il-filosofija tiegħu kienet il-filosofija li tispiċċa fil-'Jien', jiġifieri razzjonaliżmu pur; filwaqt illi fil-'Il-Jien u lilhinn Minnu' ir-Raġuni, msieħba ma' l-Imħabba u mwettqa minnha, tnissel dik il-ħaġa moħbija li aħna nsejħu Fidi, jew Twemmin, illi filwaqt li donnha ċ-ċaħda tar-Raġuni tisfa' l-qofol tagħha, qofol li ma jiċċaqlaqx, li bih aħna nistgħu nifhmu bosta ħwejjeġ mostura, u nagħarfu kemm aħna ċkejknin aħna nfusna u kemm hu kbir Alla: il-*Credo ut intelligam* – Nemmen biex nifhem, ta' l-akbar u l-ifjen filosofu, li kien Santu Wistin.

Li b'dan il-poema jiena wasalt fejn kelli nasal, jiġifieri li nuri li l-Ilsien Malti jista' bla tiġbid, imma bi ftit tal-għaqal, ifisser dak kollu li jistgħu jfissru ilsna letterarji barranin, jidher mill-fatt li dan il-poema kellu l-ġieh li jinqaleb fil-Franċiż u fl-Ingliż, u sew f'Pariġi kemm f'Londra kellu l-isbaħ tifrija ta' għoġba u l-ogħla kliem ta' tifħir.

Issa naħseb li jiena tkellimt magħkom biżżejjed; nitma madankollu li

ma dejjaqtkomx. Issa kelma oħra u nagħlaq:

Intom tafu li l-poeżija hija l-kelma taż-żgħużija, u jiena bħalma taraw xjeħt ġmieli – il-lum nagħlaq disgħa w erbgħin sena mill-ewwel quddiesa tiegħi; għalhekk issa jmiss lilkom iż-żgħażagħ li telgħin li tkomplu torqmu u żżidu l-kelma Maltija.

Agħmlu ħilitkom biex titgħallmu sewwa dan il-lsien sabiħ tagħna; agħmlu ħilitkom biex tifhmu s-setgħat letterarji ta' saħħa u ta' ġmiel li għandu, u intom tibdew tħobbuh u tgħożżuh.

Hafna poeti żgħażagħ mixjin fuq il-passi tiegħi, u qegħdin jagħmlu versi sbieħ tal-għaġeb. Hafna mill-versi tagħhom ġew maqlubin f'ilsna oħra – Ingliż u Franċiż – u qalgħu tifħir sabiħ ħafna.

Jalla din it-taħdita tkun bħala żerriegħa illi fi żmien mhux bgħidtnissel u ġġib ħafna ward ieħor ta' poeżija fil-ġnien letterarju ta' Malta.

Niżżikom ħajr.